Tartu linn XVIII sajandil (aastail 1704—1800).

P. Treiberg.

I. Tartu linn esimeste Vene valitsejate ajal (kuni Katariina II:ni).

Vene aja iseloomustus. Linna hävitamine ja restaureerimine. 1704. a. kapitulatsiooniga lõpeb Tartus Rootsi võim jäädavalt. Järgmiste aastate sõjalised üritused ei jaksa Tartut Rootsi valitsuse alla tagasi tuua, vaid põhjustavad ainult linna rahvastiku seisukorra järk-järgulise raskenemise, kuni tsaar Peetri käsul saksa soost elanikud viiakse Venemaale ja linn muudetakse peaaegu täieliselt rusuhunnikuks. Selle katastroofi tagajärgedest paraneb Tartu väga aeglaselt ega suuda terve XVIII sajandi esimese poole jooksul saavutada endist seisukorda. Linn põeb kaua tulunduslikku ja vaimlist kriisi, mille halvav mõju end tunda annab kõigil aladel. Alles Katariina II valitsemise ajal hakkab tunduma värskemaid puhanguid. Hoolimata raskeist tuleõnnetusist ja asehalduskorra sisseseadmisega ühendatud murranguist kasvab Tartu nüüd nii rahvastiku arvult kui ka selle iseteadvuselt ja vaimliselt tasapinnalt. Gadebuschi ja teiste nimedega seotud kultuuristumisprotsess viib linna aja jooksul välja senisest umbsest õhkkonnast ja 1765. a. „Bürgervergleich" annab linna põhikorrale jälle kindlamad alused, mida Katariina II valitsemisaja teise poole tsentraliseerimispüüded ei jõua tunduvalt kõigutada.

Venelaste piiramise all oli Tartu 1704. aastal rängasti kannatanud. 200 majast olid 50 täiesti hävitatud ja teised suuremal või vähemal määral rikutud. Kapitulatsioonitingimused kinnitasid summaarselt Tartu „privileegiumid, usu ja vabadused", ilma üksikuid õigusi loendamata. Raad ja kodanikkond hakkasid linna venelaste kätte langemise järel taotlema kõigi seniste privileegiumide spetsiaalset kinnitamist tsaar Peetri poolt. Mõni nädal peale Narva langemist teist korda Tartus viibides andis tsaar raele küll kõige paremaid lubadusi, kuid ta lahkus pea ja vastastikku tülitsevad raad ning kodanikkond ei suutnud saatkonna läkitamise asjus Moskvasse omavahel kokku leppida. Nii jäidki linna privileegiumid lõplikult formaalselt kinnitamata, milline asjaolu Vene komandandile Tartus andis kohalikkude võimude suhtes peaaegu täieliselt vabad käed. Tartu ülemkomandant Kirill Narõškin ja komandant ooberst Friedrich Balck avaldasid järgnevate aastate jooksul rea sundmäärusi, mis äärmiselt takistasid kodanikkude töid ja toiminguid. Tartu kodanikud olid linna piiramise ajal Rootsi vägedega käsikäes kohusetruult võidelnud ega tahtnud ka Vene võimu all loobuda kaubanduslikest ja teistest sidemeist rootslaste käes olevate Balti linnadega. Et Rootsi väesalgad sageli Tartumaal liikusid ja kord isegi linna karjamaalt ära viisid Vene ratsahobused, vaatasid Vene sõjalised võimud suure umbusaldusega rootsisõbralikule rahvastikule ja tarvitasid selle terroriseerimiseks raskete karistuste süsteemi. Kodanikke lubati ainult üksteise

Tartu, lk. 98